

koreni moderne epohe

(ŽORŽ DIBI: VREME KATEDRALA, Umetnost i društvo 980—1420. Nolit, Beograd 1989.

vladimir cvetković

Živimo u episi koja je prošla svoj zenit. Herojsko doba Progresna, Razuma Istorije, Evolucije i masovnih ideologija više ne izaziva čak ni uvek aktuelno nostalgiju a kamoli da provocira nastajanje moćnih socijalnih pokreta. Razume se, ovo, možda odveć »optimističko« razumevanje savremenosti odnosi se prevashodno na sredine iz kojih je Moderna krenula u svoj osvajački planetarni pohod i stoga ne pogađa aktuelne ideološke (nadavse nacionalističke) sukobe koji besne po evropskoj »periferiji«. Ovde su tradicionalistički (predmoderni) kulturni modeli samo povremeno dobijali protomoderna obeležja (zadržavajući pritom neizmenjene odnose moći i institucije koji ih omogućavaju) da bi se danas vodili sporovi sa višedecenijskim civilizacijskim zakašnjenjem. Uprkos svemu, moderni tragovi (p)staju diljem Evrope i modernog prostora koji je ona utemeljila. Štaviše, totalitet epohe tek je nagrižen — nikako ne i razbijen ili »prevladan«. Konačno, neozbiljno je i očekivati da se silni polet i entuzijazam Moderne može preko noći proglasiti »zastarelim« i kao takav ostaviti na milost i nemilost dokonim teoretičarima civilizacijskih katastrofa. Moderne vrednosti i potrebe za nas imaju status prirodnih sila i one se ne mogu veštački odstraniti — sve i da želimo njihov imanentni nihilizam (koji opet nije jednoznačan — no to je već druga priča) konsekventno dovesti do ozbiljenja.

Nezavisno od toga da li živimo »kraj modernosti« koji navodno omogućuje »postmoderne početke« ili je na delu tek »nova moderna« koja se nadovezuje na (ne)osvešćene emancipatorske potencije postojećeg — izvesno je da celovita (auto)refleksija Moderne predstavlja vrhunski i intelektualni zahvat u povesno tkivo s pomoću kojeg se stvaraju pretpostavke i za praktičke is/korake istorijskih delatnika. U tome naporu, od odlučujućeg značenja jeste sagledavanje krivudave, kontroverzne, zašto ne reći i — dijalektičke geneze modernog puta. Ukoliko je renesansa nesumnjivo čvorna tačka toga puta, tada je nužno ići i »korak dalje« i osvetliti renesansne pretpostavke. Po svemu sudeći, to je moguće jedino uz metodološko oslanjanje na istorijski kontinuitet (»dugo trajanje«) koji preferira totalitet epohe ispred pozitivnih činjenica »dogadajne istorije«. Reč je o totalitetu koji je moguće sagledati (pojmiti) jedino putem transdisciplinarnog postupka koji silava nauke (znanosti) težnja za apsolutizacijom vlastitih parcijalnosti koje po definiciji ne uspevaju da obujme vazda prebogati povesni kontekst.

Ukoliko se krećemo po tako utabanoj metodološkoj stazi, za očekivati je tvrditi da se Moderna nije »dogodila« — ona je nastajala. Nejasno je pak kako se taj proces odvijao, pogoto-

vo osvešćivao. Moderni koreni se pronalaze (istorijski — ne i nužno pojmovno) u stvaranju Zapada čija srednjovekovna povest danas biva središtem interesovanja ne samo specijalizovanih medijavelista već i najšire intelektualne javnosti što već po sebi predstavlja važan znak vremena i njegovog senzibiliteta. Pritom su u igri najmanje dve tendencije: s jedne strane reafirmišu se stara modernistička (kriptoreligijska) težnja za spoznajom »početaka« (= inicijalnog pokretača Istorije — savremenosti) koja, navodno, omogućava pozitivnu orijentaciju u potrazi za smislom u vremenu koje je taj problem relativiziralo do nihilizma, dok je s druge strane prisutna sasvim profana potreba racionalnog sagledavanja povesnih struktura ne bi li se možda mogla sagledati i njihova moguća ishodišta koja nisu tek puki fatalistički a istorijski kodovi ubrizgani u istorijske protivurečnosti.

U svakom slučaju, interes za srednji vek danas nije moguće izjednačiti sa onim romantičarske provenijencije. Savremena intelektualna diferenciranost kao i tvrdokorni cinizam u relativnoj su suprotnosti spram romantičarske (metafizičke) nostalgčnosti za »celovitim iskustvom sveta«, »organskim totalitetom« itd. Kažem »relativnoj suprotnosti« jer potraga za apsolutnim bivstvovanjem predstavlja antropološku konstantu koja se provlači kroz sva vremena i na svakom mestu. Posebnu pak priču predstavljaju savremeni nacionalni mitovi koji u srednjovekovlju nalaze svoje izvore, motive, pa čak i razloge postojanja. Prubudeni klerikalizam istočne Evrope, nakon prinudnog mirovanja kompenziranog pseudosvetim reafirmacijom, stoji naspram bogohulnog, grešnog i za spasenje čini se izgubljenog Zapada, i kao takav sasvim je ekstreman primer reafirmacije romantičarske iluzije »nevinog« srednjeg veka. Nezavisno od toga, za savremeni misleći svet Srednji vek je odavno prestao biti »uzor« baš kao što je prestao biti i »mračan«. Za nas je on pre svega (daleki? bliski?) istorijski koren s pomoću kojeg reflektiramo vlastitu (post)modernu zbilju i njene moći. Knjiga pred nama idealni je medij za takav spoznajni napor.

Autor Žorž Dibi (Georges Duby) jedan je od pripadnika »škole« francuske nove istorije koja je, pre svega zahvaljujući prevodilačkom i izdavačkom radu Zorana Stojanovića, danas već dobrano pristupačna srpskohrvatskom čitateljstvu¹. Alergična na dominaciju političke istorije, sklona saradnji s različitim društvenim naukama i strujama unutar njih (marksizam, psihoanaliza, strukturalizam...), netaendenciozna i antipozitivistička — francuska »nova« ili »totalna istorija« smera ka celovitom prikazu prošlosti koja (»kao da«) još uvek traje mada je mi ne prepoznajemo ili nećemo da prepoznamo.

»Egzotični« izbor predmeta analize unutar »nove istorije«: istorija ljubavi, braka, knjige, simbola, mentaliteta, privrede, tehnike, ukusa... uzrokuje stvaranje jedinstvenog povesnog mozaika u kome prepoznajemo nama možda blizak ili čak aktuelan »duh vremena«, težnje i kolorit čije kvalitete smo samo nejasno osećali ali ne i razumevali. »Vreme katedrala« knjiga je toga soja. Konvencionalni podnaslov: »Umetnost i društvo 980—1420.« precizira temu ali je i (nasuprot prezentnom sadržaju) informativno osiromašuje. Dibi se ne trudi, što je inače čest slučaj, da estetikom prekriva sociologijom (ili obratno), već nastoji da pruži hermeneutički okvir epohe iz koje izviru filozofska, estetička i ina »rešenja« i istorijski institucionalni oblici. Autor zapravo razvija priču (preciznije: priče) koje se koncentrišu oko različitih simbola koji pak reprezentuju istorijski kontekst. Edukativno i sa estetičkim nabojem krajnje dopadljivo; nenametljivo i nadahnuto, autor vodi čitaoca kroz mene epohe neprestano se držeći uz magistralan (obavezujući) pravac posredovanja umetnosti i društva, odnosno estetskih formi i socijalnih institucija koje ih inspirišu. Istorijsko, naučno delo u pripovednoj formi — eto »formule uspeha« dovoljno jednostavne i zato iako teško ostvarive za savre-

mene (»specijalističke«) intelektualce — čak i one opijene varljivim postmodernim senzibilitetom i intencijama.

Prvo poglavlje autor je naslovio sa »Manastir« (980—1130) čime se sugeriše osnovni sistem vrednosti i centralni institut toga doba. Isto važi i za drugo (»Katedrala« 1130—1280) odnosno treće (»Palata« 1280—1420) poglavlje. Njihova je veza genetička mada, po uzoru na savremene pripovedne oblike, mogu funkcionisati i potpuno nezavisno. Za razliku od pomodnog eklekticizma, Dibi nastoji da prezentira koherentni totalitet čiji delovi skladno funkcionišu u zajedničkom horizontu koji ne zatimlje njihove individualne kvalitete. Na taj način prezentno delo funkcionise i kao pripovedna proza i kao naučna povest.

U vremenu kada se duhovne vrednosti iznova nastoje staviti pod jednu jedinstvenu ideološku kapu (ili mantiju — svejedno) nije na odmet podsetiti se kako je manastir simbol vremena u kome se (tada još »istorijski« nekonstituisan) zapad »budi« i prolazi kroz »detinjstvo«. U to doba, oko hiljadite godine nakon hristova rođenja, »zapad spram Vizantije i Kordobe deluje vrlo sirotinjski i nezaštićeno. Divljina. Svet okružen gladu.« (str. 22.) Tek početak XI veka (kada prestaju najezde sa severa i istoka: Normani se »pripitomljuju«, ugarski kralj pokršta. . .) nagoveštava kakve—takve promene. Međutim, društvo je organizovano strogo hijerarhijski, s hermetičkim pregradama i s grupom moćnih na vrhu. Drugim rečima: »Zora je svitala samo šašici ljudi. Svi drugi ostali su i dalje — dugo — u tami, bedi i strahu« (str. 25.).

U to doba Evropa lagano postaje feudalna: moć vladara se rasipa na više ruku. Moćno Karolinško carstvo izgubljeno je u maglovitom sećanju savremenika. Ipak, Carstvo ostaje mit po kojem je ono odraz božanske države. S druge strane, Carstvo (ili ideja o njemu) nije uništilo kraljevstvo koje je starije i bar isto toliko sveto. Naravno: prestonice ne postoje — kraljevi su lutali. Po etapama. U skladu sa prirodnim menama i pljačkaškim apetitima. Stoga su i centri kulturnog stvaralaštva uvek građeni po kraljevskom tragu. Njihov jezgrovi opis: »Bedni učitelji, bedne škole, uboga nauka. Ali zato verni i otuda kadri da u tako siromašnoj civilizaciji održe umetnost iznad potpune divljine.« (str. 50.)

Atributi suverenstva (vlast pre svega) rasipaju se na gospodare (vlastelina) za koje kralj i/ili car više ne igra ključnu odbrambeno-ratničku ulogu. Nasuprot toj tendenciji usitnjavanja, oseća se koncentracija oko papskog sedišta. S njima se razdvajaju i oblikuju dve suprotstavljene estetike: crkvena i viteška.

Estetička misija kraljevstva (moć posvećivanja etc.) pripala je crkvi baš kao i drugi kraljevski atribut — zaštita sirotinje. Naspram sve jačeg (znači: svetovnijeg) svestvenstva nalazi se sirova, nepismena, kolektivistička kultura viteza. Njene glavne vrline, saobražene vidokругu crkveno-kraljevskih atributa, jesu dodanost i darežljivost. Pobjeda je smisao života koji se ostvaruje naporom i pregnućem. Svemir jeste neprestana borba čemu se prilagodava i pobožnost koja se shvata kao »stalno vrebavanje, niz juriša, pohoda i otpora podmučnim napadima« (str. 71). Hrist je ratnik — osvetnik koji u zubima drži mač pravde i pobjede. Gnevni Bog kažnjava i stoga ga valja darivati. Nezavisno od pokore (hodočašća) smisao viteške kulture XI veka iscrpljuje se u ratu i zadovoljstvima pobjede koje ovaj omogućuje. Tu neobuzdanu strast crkva je nastojala neutralisati ili po potrebi usmeriti protiv »sila mraka« tj. nevernika.

Crkveni ideal sadržan je u načelima kaluderstva. Njegov prvi zadatak jeste molitva za društvo. Kao »činioci kolektivnog isкупljenja« kaluderi su bili pseudošamani — posrednici između donjeg sveta mrtvih i sveta onozemaljskog života. Upravo je ta uloga presudno uticala na umetnost koja je prvenstveno imala pogrebnu funkciju. S druge strane ona ima da pouči i to je njen »metodički smer«. Umetnost ne treba da učini ništa drugo do da »učini vidljivom skladnu strukturu sveta, da svaki od određenog broja znakova postavi tačno na mesto koje mu pripada« (str. 105). Najzad,

umetnost je strogo ekskluzivna: ona je »zatvorena, introvertna, sklona upućenima, onim čistim ljudima koji su, svojim odbacivanjem iskvarenog sveta i njegovih zavodljivih čari, stupali na čelu hrišćanskog naroda u njegovom horu ka istini« (str. 106). Pa ipak, na delu je odlučan preokret u istoriji religiozne osećajnosti: krst postepeno dobiva novo značenje. Najpre je upućivao na božansku moć i silu dok je Isus na njemu bio krunisan pobednik, živ i moćan. Početkom XI veka narod u njemu po prvi put vidi žrtvu.

Dubinski pokreti XII i XIII veka koji su nargizali stare socijalne strukture, u umetnosti imali su slabog uticaja. Uloga umetnosti jeste propovedanje doktrinarne istine koja je u oštroj suprotnosti spram pošasti jeresi koje haraju diljem Evrope. Povrh toga, Zapad je još uvek krajnje izdelfen i menja se pod uticajem potreza i naglih trzaja a ne pod uticajem »sporog klijanja ili mirnog procvata«.

Nakon ere manastira Klinija i trijumfa romanskih oblika, manastir Sen-Deni u Francuskoj najavljuje novu (gotsku) estetiku i samim tim novo vreme: vreme katedrala. Njen idejni tvorac — opat Sugerije nastoji da manastirsko zdanje pretvori u simbol mističnog stvaranja. Za tu svrhu svetlost se nadaje kao idealno sredstvo. Razvija se nova teologija svetlosti koja slavi sina čovečjeg i ovaploćenje. Povezuje se »nova slika Boga — živog Hrista iz jevanđelja, sa starom slikom, slikom večnog, oko koje su se kretale monaške meditacije« (str. 135). Hrišćanstvo nije više samo muzika i liturgija — ono postaje dosita diskurzivna teologija: »teologija svemoći ali još više ovaploćenja« (str. 137). Ona sugerise trezvenost i logiku. Dakle — na redu je obrazovanje. Ono se napokon otvara prema svetu. Rada se novi duh katedralne škole — poprišta verbalnih podviga koji pripremaju čoveka za zadatak osvajanja sveta. Dijalektika trijumfuje: »Svi učitelji i svi daci drže razum za najefikasnije oružje, ono koje može da dovede do pravih pobjeda i da omogući lagano pronicanje u tajne božije... Polaziti od reči, otkrivati njena duboka značenja — ali uz strogost dijalektičkog postupka a ne, kao u kinijevskim manastirima, uz prepuštanje meditativnom sanjarenju. Na početku treba da bude sumnja« (str. 145).

Najveće probleme ima oficijelna rimska crkva. Utemeljena na monaškom idealu posvećenosti, izgrađena za društvo seljaka i ratnika, crkva više nije mogla pratiti socijalne promene. Rezultat toga jeste radikalno profanisanje njenih težnji. Pod papom Inocentijem III crkva se totalitarizovala u monarhijskom obliku. Bio je to prvi papa koji je jasno rekao »ne samo da je naslednik svetog Petra, već i Hristov namesnik. Dakle, kralj nad kraljevima. Reč regum, iznad knezova i sudija« (str. 169). Novi monaški redovi sa Franjom Asiškim i Dominikom na čelu imali su zadatak da sruše rasprostranjenu jeres koja je pretila svetim (znači i svetovnim) ambicijama Rima. Dolazi se do toga da se seljacima (kmetovima) po prvi put nastoje nametnuti redovne verske obaveze što je od neprocenjivog značenja za modernu pobožnost i civilizaciju. Što se umetnosti tiče »ona je dotle bila pre svega molitva, izraz poštovanja, pohvala božanske slave. Briga da se drugi ubedi u nešto pretvorila je ovu sada, i to na sistemski način, u oruđe podučavanja« (str. 179).

Umetnost je dakle — propaganda. U središte ikonografije katedrala uvodi se čovek. Reč je o ličnosti koja je odgovorna za svoje čine, ko se odluču za jeres mora znati da to povlači konsekvence koje nisu ni malo bezazlene — kako na ovom, tako još više na onom svetu. »Čovek sada zna da svoje spasenje postiže pomoću dela, a još više svojim namerama, ljubavlju i razumom koji mu otkrivaju njegovu istovetnost s Bogom, vraćaju ga njemu i navode ga da se sve savršnije ugledaju na njega. Pa ipak, greh ostaje. On baca tamnu sliku na materiju. Čini telo tegobnim i preprekom nestvorenjoj svetlosti. U ovome svetu jedino ga je Isus pobedio. Jedino on može da spase čoveka. Zato treba slediti dobrog učitelja, poput njega predano nositi svoj krst« (str. 194). Gotska umetnost tako posredno promovise humanizam i paradoksalno nageštvava renesansu.

Trinaesti vek najzad otkriva relativnost hrišćanske istorije. Stvoreni svet je očigledno raznovrsniji i bogatiji no što su to prvi hrišćani pretpostavljali. Počinjalo je »vreme istraživača, trgovaca i misionara« — korieni se bogatstvo koje dobija buržoasku prirodu. S razvitkom bogatstva gradova Italije seli se u centar intelektualnog života na tamošnje univerzitet, s modernim tendencijama: »Skole od sada obrazuju samo tehničare rasuđivanja« (str. 219). Nastaje vreme specijalista koje do danas ostaje jedno od osnovnih obeležja Moderne. Na delu je krupan epohalni obrt: teologija se desakralizovala i ponudila svetovnoj zajednici. Četrnaesti vek samo produbljuje takve tendencije uobličavajući kulturu koje se već oko 1380-e počela razumevati kao devotio moderna — novi način pristupa Bogu. »Ljudi tog doba su začelo živeli mučnije od svojih predaka, ali te muke i borbe bile su izraz novatorskog oslobođenja. U svakom slučaju, svi oni među njima koji su bili sposobni da rasuđuju imali su osećanje, koje je pogdekad išlo do zanosa, modernosti svoga doba. Bili su svesni da otvaraju puteve, da ih krče. Osećali su se novim ljudima« (str. 229).

Temeljna karakteristika nove kulture jeste približavanje dva već tradicionalno suprotstavljena oblika: viteške i svešteničke kulture. »Sve je više ljudi u XIV veku koji istovremeno sudeluju u oba kulturna tipa. Sveštenici, zaokupljeni profanom delatnošću, malo-pomalo usvajaju svetovne navike koje su negda pripadale samo ratnicima, a sa druge strane sve je više milites litterati, »pismenih-vitezova, to jest kadrih da usvoje knjiško znanje i željni sticanja učene kulture« (str. 245/6). Pravo budi rečeno, duh viteštva odneo je pobjedu. Njegova dva sloja — prvi: vrline srčanosti, junaštva, odatosti slobodno izabranom vodi... i drugi: rat i ljubav kao ritualno ponašanje koje obezbeđuje slavu i čast, — prevagnula su nad načelima strogog hrišćanstva u koje je laički duh nezadrživo prodirao, uglavnom zahvaljujući univerzitetima. Tamo su se, između ostalog, pripremla oruđa političke nauke oslobođene crkvenih dogmi uz verovanje da svetovna vlast mora biti vrhovna u državi. Napokon, na oksfordskim školama Džon Duns i Viljem Okamski izazivaju potpun preokret u hrišćanskoj misli otvarajući doista »moderan put«. Okamizam — kao potpuno razdvajanje svetog i profanog — potvrđivao je slobodu naučnog saznanja koje je kritički upućeno ka pojedinačnom oslobođenom svakom unapred smišljenog sistema.

Na umetničkom planu »nova umetnost se više ne obraća sveštenicima, već čoveku, čak i kada ispunjava religioznu ulogu« (str. 262). Više nije dovoljno samo slušati delove iz Biblije — potrebno je i razumeti ih. U tom pogledu slika je najpodesniji medij: »svi ljudi tog doba bili su ubedeni da gledanje upravlja radanjem ljubavi i hrani je« (str. 282). Po sebi se razume da slikarstvo postaje umetnost par excellence.

Posledica i uzrok toga kretanja jeste »moderna pobožnost« koja inauguriše hrišćanstvo kao narodnu religiju čime je ono nužno dobilo u prostodušnosti ali zato i masovnosti. Novo hrišćanstvo je emotivno, sumorno, potreseno sopstvenim strahovima, istovremeno i znatno individualnije. Glavni cilj moderne pobožnosti jeste priprema duše za njen večni susret s Duhom. Otuda i ogromno množenje »privatnih« kapela koje su najčešće pripadale malim grupama — bratstvima po zanatu, prebivalištu, parohijama, etc. Nova pobožnost preobražava vitešku kulturu kao opšte prihvaćen etički ideal. Vrednostima osvajanja što su za aristokratiju bila toliko važna (uživanje u lovu, ratu, prirodnom životu, viteškom ophođenju...), »društvena kretanja, uspon poslovnih ljudi na društvenoj lestvici i postepeno otvaranje aristokratija ka skorojevićima, dodali su još jednu vrednost — vrednost sticanja« (str. 302). Njeno lagano i potajno uvođenje (viteštvo je preferalo pre svega darežljivost, rasipnost a preziralo svaku škrtost) definitivno laiciziraju nastajuću civilizaciju. U njoj se reafirmise uloga kralja — čoveka koji vlada i preko kojeg vladaju mir i pravda. Već su sredinom XIII veka svi suvereni polagali pravo na to da budu vlastiti gospodari i podsmevali se svetovnim pretenzijama Svete stolice (str. 202). Dvorac se tako pretvara u palatu koja smanjuje katedralu u sim-

boličkom vladanju svetom. Ocrtavaju se prve konture građanskog duha koji se najzad upliće i u politiku — dotadašnju privilegiju malobrojnih. Franjevac Viljem Okamski proglašava irodu (pored Boga) za izvor prava a Marsil iz Padove i Žan de Zanden idu čak dotle da zaključuju kako vlast države potiče od »većine građana koji donose zakon«. Renesansa je mogla da »počne«.

Ideološki temelji na kojima se gradi i razgrađuje srednjovekovlje, uprkos jedinstvenom (hrišćanskom) ishodištu, kao i uvek, podležu zahtevima vremena. Istina, u srednjem veku vreme pripada Bogu (ono je samo »trenutak večnosti«, no ono je istovremeno i jedan novi fenomen: istorija koja iako neprekidna i pravolinijska ima svoj početak i kraj čime se konstituise svest o vremenu i njegovoj evoluciji. Svet je najzad potrebno zaustaviti, istoriju treba završiti. Otuda kolektivni mentalitet biva označen osećanjem nesigurnosti, pozivanjem na čuda, na autoritet: otuda ta paradoksalna ravnodušnost spram postojećeg kao i opsesija spasenjem i strahom od pakla. Istovremeno, taj simbolički mentalitet i osećajnost (uobličeni u tzv. kolektivnoj odgovornosti) koji još uvek neutješno brka prošlost, sadašnjost i budućnost — otvara se za realizam i racionalnost (humanizam i renesansa) koji pripremaju teren za novu filozofiju istorije: za Modernu — za nove priče o totalitetu.

Višestruke pouke Dibijske knjige, između ostalog, govore nam da »vreme promena« u kome živimo ne treba euforično prihvatiti kao vreme emancipacije. Jedan ideološki kompleks se istrošio da bi nam pokazao kako smo veoma malo odmakli u svome civilizacijskom napredovanju. Povrh toga, u nas još uvek postoje mišljenja kako sva zla ovoga sveta dolaze od svetovnosti inaugurisane renesansom i da se po svaku cenu (jer, zaboga — »opstanak« je u pitanju) valja prikloniti »starim vrednostima« patrijarhalne etike kao i »carstvu nebeskom« — ako već druge nema. Tako se danas nalazimo u situaciji da preko svake mere i ukusa glorifikujemo vlastite srednjovekovne korene — baš kao što smo ih donedavno potiskivali i negirali. Ideološko klatno na balkanskim prostorima i dalje se kreće u amplitudama od klerikalizma do antiteizma, od jedne do druge ideološke isključivosti koja tek ceremonijalno (pokatkad) navlači demokratsku odeždu i iz predpolitičkog ulazi u domen političkog diskursa. Odavno je već došlo vreme da se to klatno zaustavi — jedino još nije osvešćena (institucionalizovana) potreba za takvim pregučenom. Svoju skromnu prosvetiteljsku ulogu na tome polju u nas, povrh drugih, može da odigra i knjiga »vreme katedrala« Zorža Dibijsa u kojoj se upoznajemo sa jednim zavodljivim i oplemenjujućim načinom mišljenja što je izborio svoje mesto u vrednovanju tradicije: izvan nacionalnih strasti i izvan dnevno-političkog instrumentalizovanja istorijske baštine. Činjenica da tradicija (ma kakva da ona bila) traje u nama, kao i to da nas ona posredno određuje — nikome ne daje za pravo da bude njen (jedin) tumač — ponajmanje posednik i dušebrižnik. Ukoliko pojmišmo (dakle — institucionalno utemeljimo) takvo saznanje — utoliko možemo da govorimo o svom »evropskom statusu« i utoliko možemo sebe legitimisati pred vlastitom prošlošću. U suprotnom ostajemo samo puki taoci ideoloških doktrina: večna duhovna periferija koja ne posustaje u svojoj ksenofobnosti.

I Vidi srpskohrvatska izdanja: Žan Delmo: Strah na Zapadu (Predgovor srpskohrvatskom izdanju). — Zamak kulture, Vrnjačka Banja 1982, str. 1. Isti prevod bez predgovora — Književna zajednica Novog Sada i Dnevnik, Novi Sad 1987, Tom I i II.; Greh i strah. — Dnevnik, Novi Sad 1989.; Civilizacija renesanse. — Novi Sad 1989. Jacques Le Goff, Srednjovekovna civilizacija. — Jugoslavija, Beograd —, Jacques Le Goff, Intelektualci u srednjem vijeku. — GZiH, Zagreb 1982.; Fernan Brodel, Dinamika kapitalizma. — Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci 1989.; Takođe, vidi tematski broj posvećen Brodelu i Mediteranu: Naše teme — 5/1989.